บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เบิกโรง หมายถึงการแสดงชุดสั้น ๆ ก่อนที่จะแสดงเป็นเรื่องราว การแสดงเบิกโรงของไทยมักจัดไว้เป็นชุดพิเศษเนื้อเรื่องมักไม่เกี่ยวกับเรื่องที่จะแสดงต่อไปในรายการแสดงเรื่องใหญ่ การแสดงเบิกโรงของไทยมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา

การแสดงเบิกโรงนาฏศิลป์ไทยมีอยู่หลายชุด ซึ่งอาจแบ่งประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 ประเภท คือ

1. การเบิกโรงด้วยการละเล่น เช่น จับลิงหัวค่ำ บ้องตันแทงเสือ
2. การเบิกโรงด้วยระบำรำฟ้อน เช่น รำประเลง ระบำชุดเมขลา-รามสูร[1]

การแสดงเบิกโรงเป็นการแสดงปะหน้า* ก่อนการแสดงหนังใหญ่ โขน และละคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในละครใน มีการแสดงเบิกโรงที่มีความสวยงามประณีตตามแบบแผนละครใน

ละครใน หมายถึง ละครที่แสดงในเขตพระราชสำนัก ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงจัดให้มีขึ้นโดยให้นางในราชสำนักเป็นผู้แสดง

การแสดงละครในถือว่าเป็นศิลปะประจำราชสำนัก เป็นเครื่องเชิดชูพระเกียรติ ของพระมหากษัตริย์ เชื่อกันว่ามีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าบรมโกศยุคอยุธยาตอนปลาย ละครในมีจุดประสงค์ในการแสดงที่มุ่งอวดศิลปะทุกด้าน ได้แก่ การรำที่มีความงดงาม ผู้แสดงจะต้องมีความสามารถในการรำตามรูปแบบละครหลวง เครื่องแต่งกายประณีต ดนตรีไพเราะ บทละครใช้ภาษาที่ดี และ สอดคล้องกับท่ารำ ซึ่งรวมแล้วเป็นองค์ประกอบของละครในที่มีความเหมาะสมกับผู้แสดงที่เป็นผู้หญิง

การแสดงเบิกโรงละครใน หมายถึง การแสดงระบำรำฟ้อนที่นำมาแสดงก่อนที่จะแสดงละครใน โดยอาจเป็นการแสดงที่รำเป็นชุด ๆ เช่น การรำประเลง ฉุยฉายกิ่งไม้เงินทอง หรือ

---

[1] นิยะดา สาริกภูติ, ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515), หน้า 173-175.

* ปะหน้า หมายถึงการแสดงที่แสดงก่อนการแสดงเรื่องหลัก

การแสดงที่เป็นเรื่องหรือเป็นชุดเป็นตอน เช่น นารายณ์ปราบนนทุก พระคเณศร์เสียงา เมขลา-รามสูรเป็นต้น

การแสดงเบิกโรงชุดเมขลา-รามสูร เป็นการแสดงที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณและสันนิษฐานว่าอาจเป็นต้นกำเนิดของการเกิดละครผู้หญิงตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้แสดงความคิดเห็นไว้ดังนี้

> "สันนิษฐานว่า ชั้นเดิมเห็นจะเป็นด้วยพระเจ้าแผ่นดิน
> พระองค์ใดพระองค์หนึ่งซึ่งครองกรุงศรีอยุธยา
> (บางทีเป็นชั้นในก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์)
> ทรงพระราชดำริให้นางรำเล่นระบำเข้าเรื่องไสยศาสตร์
> เช่น ให้แต่งเป็นเทพบุตร เทพธิดา จับระบำเข้าเรื่องรามสูร
> เป็นต้น เห็นจะเล่นระบำดังกล่าวนี้ในพระราชพิธีอันใด
> อันหนึ่งในเขตราชนิเวศน์ เป็นทำนองเล่นดึกดำบรรพ์
> ที่กล่าวมาเป็นเดิมก่อน บางทีระบำเรื่องนี้เองที่เป็นต้น
> ตำรับละครใน จึงได้เล่นระบำรามสูรเบิกโรงละครใน
> มาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์"[2]

เรื่องราวของเมขลา-รามสูร เป็นเรื่องที่ได้รับความนิยมเนื่องจากมีปรากฏอยู่ในบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลต่าง ๆ ได้แก่ ในรัชกาลที่ 1 มีพระราชนิพนธ์เรื่องเมขลา-รามสูรอยู่ในเรื่องรามเกียรติ์ ในรัชกาลที่ 2 รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 มีพระราชนิพนธ์บทละครจับระบำเข้าเรื่องชุดเมขลา-รามสูร ในรัชกาลที่ 6 มีพระราชนิพนธ์บทรามสูรชิงแก้ว เป็นบทเบิกโรงดึกดำบรรพ์ โดยยึดบทพระราชนิพนธ์ในเรื่องรามเกียรติ์ ในรัชกาลที่ 1 ไว้เป็นหลัก นอกจากนั้น ก็มีการแก้ไขบทบาทของตัวละครให้แตกต่างไปบ้างเพื่อความเหมาะสมในการแสดง

การแสดงเบิกโรงชุดเมขลา-รามสูร นิยมกันว่าเป็นนาฏศิลป์ของไทยที่รวมศิลปะในด้านการแสดงไว้เป็นอย่างดี ธนิต อยู่โพธิ์ อดีตอธิบดีกรมศิลปากร ได้กล่าวถึงการแสดงเบิกโรงชุดเมขลา-รามสูรว่า เป็นการแสดงที่มีบทบาทของท่วงทีแสดงออกมาเป็นท่าทางรื่นเริงสนุกสนาน (ของเทวดา-นางฟ้า) ท่ายั่วยวน ท่าดีใจ (ของนางเมขลา) ท่าโกรธแค้น ท่าโลดไล่ติดตาม (ของรามสูร)

---

[2] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา (พระนคร : คลังวิทยา, 2501), หน้า 15-16.

ล้วนมีลีลาอันงดงามตามแบบนาฏศิลป์ไทย[3] โดยเฉพาะในด้านของเพลงขับร้องและดนตรีที่ใช้ประกอบในการแสดงนั้นมีความไพเราะ และบอกถึงอารมณ์ของตัวละครได้เด่นชัด นอกจากนั้น บทบาทลีลาและกระบวนท่ารำของตัวรามสูร ซึ่งมุ่งเน้นถึงความประณีตงดงามของท่ารำแม้จะเป็นตัวละครประเภทยักษ์ แต่เมื่อแสดงในรูปแบบการเบิกโรงละครในที่ใช้ผู้หญิงแสดง กระบวนท่าจึงมีความสวยงามเหมาะสมกับผู้แสดงที่เป็นผู้หญิง เช่น มีการตีบทที่ละเอียดตามความหมายของบทละคร มีกระบวนท่ารำที่โลดไล่จับกันของรามสูรกับเมขลา และกระบวนท่ารบของรามสูรกับพระอรชุน จากบทบาทและกระบวนท่ารำของรามสูรที่กล่าวมาทำให้การแสดงเบิกโรงละครในชุดเมขลา-รามสูรเป็นการแสดงที่มีความสวยงามครบองค์ประกอบของการแสดงละครในเป็นอย่างดี

ปัจจุบันการแสดงเบิกโรงได้ลดบทบาทและความสำคัญลงไปเนื่องจากได้รับความนิยมน้อยลง โดยเฉพาะชุดการแสดงเบิกโรงที่เป็นเรื่องราวนั้นบทบาทและหน้าที่ได้เปลี่ยนไปจากเดิม เนื่องจากการแสดงเบิกโรงที่เป็นเรื่องราวจะใช้ระยะเวลา ตั้งแต่ 1-2 ชั่วโมง ดังนั้น เมื่อนำชุดการแสดงเบิกโรงที่เป็นเรื่องราวมาแสดง จึงได้มีการตัดตอนออกมาแสดงเพียงตอนสั้นๆ เพื่อความเหมาะสมกับเวลาที่ใช้แสดง การแสดงเบิกโรงชุดเมขลา-รามสูร จะตัดตอนมาแสดงในตอนที่รามสูรเข้าไล่แย่งชิงลูกแก้วจากนางเมขลา หรือถ้าเป็นการแสดงทั้งตอนก็ไม่ได้อยู่ในรูปแบบของการแสดงเบิกโรงละครในตามแบบที่ใช้ผู้หญิงแสดง แต่จะอยู่ในการแสดงโขนที่ใช้ผู้ชายแสดง ซึ่งจะใช้ท่าทางของการแสดงโขนเป็นหลัก ทำให้กระบวนท่ารำของรามสูรในรูปแบบการแสดงละครใน ที่มีกระบวนท่ารำตั้งแต่รามสูรนั่งวิมาน กระบวนท่ารำรามสูรโลดไล่ติดตามนางเมขลา และกระบวนท่ารบระหว่างรามสูรกับพระอรชุน ซึ่งเป็นกระบวนท่ารำที่เต็มรูปแบบของการแสดงเบิกโรงละครในชุดเมขลา-รามสูร อาจสูญหาย หรือ เปลี่ยนไปจากเดิม

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาประวัติความเป็นมา ความสำคัญของการแสดงเบิกโรงและกระบวนท่ารำของรามสูรในการแสดงเบิกโรงละครใน เพื่อเป็นการรวบรวมความรู้ให้เป็นแบบแผน และนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ทางด้านนาฏยศิลป์สืบไป

---

[3] ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปละคอนรำ หรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2531), หน้า 280.

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาประวัติและความสำคัญของการแสดงเบิกโรงละครในชุด เมขลา-รามสูร
2. ศึกษากระบวนท่ารำของรามสูรในการแสดงเบิกโรงละครในชุดเมขลา-รามสูร
3. เพื่อวิเคราะห์กระบวนท่ารำและศึกษากลวิธีในการรำของรามสูรในการแสดงเบิกโรงละครใน
4. เพื่อรวบรวมไว้เป็นหลักฐาน และนำไปใช้ในวิชานาฏยศิลป์

3. ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาเฉพาะกระบวนท่ารำของรามสูรในการแสดงเบิกโรงละครในชุดเมขลา-รามสูร ตามรูปแบบการแสดงของครูลมุล ยมะคุปต์ อดีตผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทยของกรมศิลปากร ซึ่งท่านได้รับการสืบทอดท่ารำจากบรรดาคณาจารย์วังสวนกุหลาบและทำการถ่ายทอดให้แก่ครูอาจารย์ในกรมศิลปากร ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512-2525 จำนวน 4 ท่าน คือ

- นายสมศักดิ์ ทัดติ
- นายทองสุข จำเริญพฤกษ์
- นายประดิษฐ์ ศิลปสมบัติ
- นายดำรงศักดิ์ นาฏประเสริฐ

4. วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการและบทความจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เช่น
   - หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
   - หอสมุดแห่งชาติ
   - สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
   - ห้องสมุดคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
   - ห้องสมุดวิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร

   หนังสือและเอกสารสำคัญต่าง ๆ เช่น
   - หนังสือตำนานละครอิเหนาของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
   - บทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ในรัชกาลที่ 1

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- บทละครชุดเบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์ ในรัชกาลที่ 2, 4 และ 5
- หนังสือเมขลา-รามสูร ของ เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป
- หนังสือรำไทยและเบิกโรงมหรสพของ พนิดา สิทธิวรรณ
- ละครในของหลวงในรัชกาลที่ 2 ของอารดา สุมิตร

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2516

2. สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านการแลดง และผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านวิชาการ โดยมีรายนามดังต่อไปนี้

2.1 ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านการแสดง เป็นผู้ที่มีความสามารถ รวมทั้งประสบการณ์ในด้านการแสดง โขน ละคร และได้รับการถ่ายทอดท่ารำ ในบทบาท ของรามสูร เมขลา และพระอรชุน โดยตรงจากครูลมูล ยมะคุปต์

2.1.1 นายสมศักดิ์ ทัดติ อาจารย์ 3 ระดับ 8 วิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร เป็นผู้มีความสามารถในด้านการแสดงโขนยักษ์ในบทของทศกัณฐ์ และได้รับการถ่ายทอดท่ารำรามสูรจากครูลมุล ยมะคุปต์ ในรูปแบบการแสดงเบิกโรงละครใน

2.1.2 นายทองสุข จำเริญพฤกษ์ อาจารย์ 2 ระดับ 7 วิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร เป็นผู้มีความสามารถในด้านการแสดงโขนยักษ์ และได้รับการถ่ายทอดท่ารำรามสูร จากครูลมุล ยมะคุปต์ ในรูปแบบการแสดงเบิกโรงละครใน

2.1.3 นายประดิษฐ์ ศิลปสมบัติ อาจารย์ 2 ระดับ 7 วิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร เป็นผู้มีความสามารถในด้านการแสดงโขนยักษ์ และได้รับการถ่ายทอดท่ารำรามสูร จากครูลมุล ยมะคุปต์ ในรูปแบบการแสดงเบิกโรงละครใน

2.1.4 นายดำรงศักดิ์ นาฏประเสริฐ อาจารย์ 2 ระดับ 7 วิทยาลัยนาฏศิลป อ่างทอง เป็นผู้มีความสามารถในด้านการแสดงโขน และได้รับการถ่ายทอดท่ารำรามสูรจากครูลมุล ยมะคุปต์ โดยแสดงในงาน "วันนริศ" เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2522 ณ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

2.1.5 นายอุดม อังศุธร ข้าราชการบำนาญ วิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในด้านการสอนและการแสดงโขน ละครในบทบาทของตัวพระ และเป็นผู้ได้รับการถ่ายทอดท่ารำบทพระอรชุน จากครูลมุล ยมะคุปต์ ในรูปแบบการแสดงเบิกโรงละครใน

2.1.6 นายจตุพร รัตนวราหะ ผู้ชำนาญการสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในด้านการแสดงโขนยักษ์ และเคยแสดงเป็นรามสูร โดยได้รับการถ่ายทอดจากครูอร่าม อินทรนัฏ ในรูปแบบของการแสดงโขน

2.1.7 นางนพรัตน์ หวังในธรรม ผู้ชำนาญการสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในด้านการสอนและการแสดง โขน ละคร ในบทบาทของตัวนาง เป็นผู้ได้รับการถ่ายทอดท่ารำนางเมขลาจากครูลมุล ยมะคุปต์ ในรูปแบบการแสดงเบิกโรงละครใน

2.1.8 นายวีระชัย มีบ่อทรัพย์ อาจารย์ 2 ระดับ 7 วิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร เป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถในด้านการสอน และการแสดงโขน ละคร ในบทของตัวพระ และเป็นผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดท่ารำ บทพระอรชุน จากครู ลมูล ยมะคุปต์ และนายอุดม อังศุธร

2.2 ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านวิชาการ เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในด้าน ประวัติศาสตร์ วรรณคดี ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ทางด้านนาฏยศิลป์

2.2.1 นายประเมษฐ์ บุณยะชัย อาจารย์ 3 ระดับ 8 วิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร เป็นผู้ที่มีความรู้ทางด้านวิชาการเกี่ยวกับนาฏศิลป์ไทย และความสามารถทางด้านการแสดงโขน และละคร

2.2.2 ผศ.ดร.เสาวณิต วิงวอน อาจารย์ประจำภาควิชาวรรณคดีคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นผู้ที่มีความรู้ทางด้านวิชาการเกี่ยวกับวรรณคดีและนาฏศิลป์ไทย

3. ศึกษาจากการที่ผู้วิจัย ฝึกหัดกระบวนท่ารำของรามสูรจากครู ทั้ง 4 ท่าน คือ นายสมศักดิ์ ทัดติ นายทองสุข จำเริญพฤกษ์ นายประดิษฐ์ ศิลปสมบัติ นายดำรงศักดิ์ นาฏประเสริฐ รวมทั้งประสบการณ์ในการเรียนการสอน และการแสดงของผู้วิจัย

4. สรุปผลการศึกษาทั้งหมด เพื่อนำเสนอผลการวิจัย โดยเรียงลำดับของบทดังนี้

บทที่ 1 บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.6 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2 ประวัติและความเป็นมาของการแสดงเบิกโรงละครในชุดเมขลา-รามสูร

2.1 ประวัติการแสดงเบิกโรง

2.1.1 ความหมายของคำว่า เบิกโรง

2.1.2 ความสำคัญของการแสดงเบิกโรง

2.1.3 ประเภทของการแสดงเบิกโรง

2.2 บทเบิกโรงเมขลา-รามสูร ยุคต่างๆ

2.2.1 บทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ในรัชกาลที่ 1

2.2.2 บทพระราชนิพนธ์บทละครจับระบำชุดเมขลา-รามสูร ในรัชกาลที่ 2, 4 และ 5

2.2.3 บทพระราชนิพนธ์รามสูรชิงแก้ว ในรัชกาลที่ 6

2.3 ความเป็นมาของการแสดงเบิกโรงเมขลา-รามสูร

บทที่ 3 องค์ประกอบของการแสดงเบิกโรงละครในชุดเมขลา-รามสูร

3.1 ขั้นตอนการแสดง

3.2 ผู้แสดง

3.3 เครื่องแต่งกายและอุปกรณ์การแสดง

3.4 เพลง

3.5 เครื่องดนตรี

3.6 โอกาสและสถานที่ใช้แสดง

บทที่ 4 วิเคราะห์กระบวนท่ารำ และกลวิธีในการรำของรามสูรในการแสดงเบิกโรงละครใน

4.1 กระบวนท่ารำนั่งวิมาน

4.2 กระบวนท่ารำหน้าพาทย์เพลงคุกพาทย์

4.3 กระบวนท่ารำโลดไล่และติดตามนางเมขลา

4.4 กระบวนท่ารบของรามสูรกับพระอรชุน

บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมาของการแสดงเบิกโรงละครในชุดเมขลา-รามสูร และการแสดงเบิกโรงชุดอื่นๆ

2. เป็นการรักษารูปแบบดั้งเดิมของกระบวนท่ารำรามสูรในการแสดงเบิกโรงละครใน

3. เป็นข้อมูลและแนวทางในการศึกษาค้นคว้า สำหรับผู้สนใจทางด้านนาฏยศิลป์ไทยในโอกาสต่อไป

6. คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

เบิกโรง	หมายถึง การแสดงชุดสั้นๆ ก่อนที่จะแสดงเป็นเรื่องราว
เบิกโรงหนังใหญ่	หมายถึง การแสดงที่แสดงก่อนการแสดงหนังใหญ่จะดำเนินเรื่อง
เบิกโรงโขน	หมายถึง การแสดงที่แสดงก่อนการแสดงโขน
เบิกโรงละครใน	หมายถึง การแสดงที่แสดงก่อนการแสดงละครใน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย